

на стані буденної свідомості і посилила побутовий антисемітизм.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. З порога смерті...Письменники України – жертви сталінських репресій. – К., 1991. – 387 с.;
2. Костырченко Г. В плену у красного фараона. – М., 1994. – 400 с.;
3. Неправедный суд. Последний сталинский расстрел (стенограмма судебного процесса над членами Еврейского антифашистского комитета). – М., 1994. – 399 с.;
4. РЦЗВІДНІ. Ф. 17.-Оп. 133.-Спр. 311.-Арк. 73-106;
5. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. статей. Вип. 2. – К., 1996. – 200 с.;
6. Філософський словник /За ред. В.Шинкарука. – 2 видання. – К., 1986. – 800 с.;
7. ЦДАГО. Ф.1.-Оп. 70.-Спр. 1343.- Арк. 10-12;
8. ЦДАГО. Ф.1.- Оп. 70.-Спр. 1534.-Арк. 45-53;
9. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. К., 2001. - 560 с.;
10. Шевченко Л. Культурно-ідеологічні процеси в Україні у 1940-50-х рр.// УІЖ. – 1992. – С. 7-8.

І.М.Романюк

ЗМІНА СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ В 1950-ТІ -ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 60-Х РР. ХХ СТ.

На сучасному етапі докорінного реформування аграрного сектору економіки України, утвердження на землі її справжнього працелюбного господаря надзвичайно важливого значення набувають питання належної організації цього складного процесу, який охоплює практично всі сторінки життя селянства – соціально-економічну, політичну, культурну сфери.

Тому особливої актуальності набуває сьогодні дослідження процесів, які відбувались в українському селі в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ ст.

Після проголошення незалежності України дослідження аграрних проблем на селі в 50-ті – першій половині 60-х рр. проводяться на основі нових підходів, які зумовлені утвердженням економічного, політичного та ідеологічного плюралізму. Плідним є доробок відомих вітчизняних вчених В.Барана, В.Даниленка¹, С.Кульчицького², П.Панченка³. В своїх працях вони започаткували нові підходи до осмислення досліджуваного нами періоду. В кінці ХХ – на початку ХХІ ст. побачив світ ряд нових досліджень із проблеми. Це, зокрема, праці О.Завальнюка, І.Рибак⁴, І.Лубко⁵, І.Романюка⁶ та інших дослідників.

Метою даної статті є з'ясування сутності, характеру та особливостей зміни системи державних закупівель сільськогосподарської продукції в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття, розкриття наслідків такої реорганізації для українського села.

Однією із серйозних перешкод для розвитку колгоспного виробництва була існуюча система закупівельно-заготівельних цін. У післявоєнний період закупівельні та заготівельні ціни на ряд важливих продуктів сільського господарства настільки були низькими, що колгоспи своїми прибутками за здану продукцію навіть не покривали витрат на виробництво. Найбільше це стосувалось реалізації зернових культур, картоплі і продуктів тваринництва. Встановлені ще в 1927 -1931 рр. у розмірі 4-8 коп. за 1 кг. зернових, вони фактично не змінювались всі наступні роки. В 1952 р. пшениця здавалась по 9,7 коп. за 1 кг., картопля – по 4,7 овочі – по 19,2, яловичина – 20,3, свинина – по 67,2, молоко – по 25,2, яйця – по 2 крб. за тисячу штук. За такими цінами колгоспи здавали майже 20% валового збору зернових і практично всю тваринницьку продукцію. Крім цього більше однієї третини врожаю йшло на розрахунки з МТС⁷.

На вересневому (1953 р.) пленумі ЦК КПРС зазначалось, що в багатьох колгоспах виробництво 1 центнера, картоплі обходилося господарству в 40 крб., а закупівельна ціна його складала 3 крб. за один центнер. В 1952-1953 рр. при реалізації по закупівельних цінах зерна, м'яса ВРХ, свинини, молока виробництво їх було збитковим⁸.

Крім того, ціни не відображали реального співвідношення затрат праці на виробництво різноманітних сільськогосподарських культур. У той час як затрати праці на

.....
виробництво 1 ц. бавовнику – сирцю в 1953 р. були в 5,8 разів вищими за затрати праці на 1 ц. зерна, ціна 1 ц. бавовнику-сирцю перевищувала ціну 1 ц. зерна в 38 разів (без премій і надбавок)⁹. Ми називаємо дані про бавовник лише тому, що в цей період за площею посівів бавовнику України займала друге місце в СРСР¹⁰. На виробництві 1 ц. цукрового буряку праці витрачалося на 38% менше, ніж на 1 ц. зерна, однак заготівельна ціна на цукровий буряк на 25% перевищувала ціну на зерно. Насамкінець, якщо затрати праці на виробництво 1 ц. м'яса були в 15-16 разів більшими, ніж на 1 ц. зерна, то закупівельні ціни на м'ясо в 1952 р. були вищими за ціни на зерно лише в 6-8 разів¹¹.

Невідповідність закупівельно-заготівельних цін на сільськогосподарські продукти, засобів і затрат праці на їх виробництво було однією із причин матеріальної незацікавленості колгоспів у розвитку окремих галузей сільського господарства.

Спостерігалась також невідповідальність у співвідношенні заготівельних цін на продукцію сільського господарства із роздрібними цінами на промислові і продовольчі товари. Власні нагромадження колгоспів, як і раніше, були незначними, оскільки вони здавали державі сільськогосподарську продукцію за надто низькими директивними закупівельно-заготівельними цінами. Наприклад, державні органи закуповували у колгоспів пшеницю по одній копійці за кілограм при роздрібній ціні на борошно 31 коп., яловичину – за 23 коп., а продавали в містах у середньому за 1,5 крб. за кілограм, молоко – відповідно 2,8 коп. за літр і 22 коп. в роздріб. Такі закупівельні ціни не відшкодовували, та й не могли, природно, відшкодувати суспільно-необхідні затрати праці¹².

Відсутність економічно обґрунтованого співвідношення між закупівельними цінами на окремі продукти сільського господарства і затрати праці на їх виробництво не створювали достатніх матеріальних стимулів для розвитку колгоспного виробництва.

У несприятливому становищі опинилось тваринництво, зернове господарство, а особливо вирощування гречки, проса, серед технічних культур – виробництво льону, невідповідним ставало вирощування картоплі.

Зниження матеріальної зацікавленості колгоспів і колгоспників відбивалося на продуктивності праці, врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тваринництва. Все це вело до зниження продуктивності праці у сільському господарстві.

У відповідності з рішеннями вересневого (1953 р.) пленуму ЦК КПРС було здійснено підвищення закупівельно-заготівельних цін на продукти тваринництва – м'яса, молока, яєць¹³. Закупівельні ціни були підвищені на м'ясо в середньому на 30%, на молоко в 1,5 раза. В 1955 і 1958 рр. ціни були знову дещо підвищені, але більш диференційовано, враховуючи зональність країни і собівартість сільськогосподарської продукції¹⁴.

Удосконалення системи ціноутворення, проведене протягом 1953-1958 рр., підготувало умови для зміни системи державних закупівель сільськогосподарської продукції.

Тому в 1958 році, слідом за зміною системи виробничо-технічного обслуговування колгоспів, продажу їм техніки та організації РТС, була проведена суттєва реорганізація системи державних закупівель. На червневому (1958 р.) пленумі ЦК КПРС була прийнята постанова "Про скасування обов'язкових постанов та натуроплати за роботи МТС, про новий порядок, ціни і умови заготівель сільськогосподарських продуктів". Суть її полягала в тому, що різні форми державних заготівель (обов'язкові поставки, натуроплата за роботу МТС, контракції і закупівлі) були замінені єдиною формою забезпечення державних потреб – державними закупівлями сільськогосподарської продукції. Заготівлі повинні були залежати виключно від рівня виробництва: чим більше вироблено продуктів, тим більше їх може закупити держава¹⁵.

За основу формування планів було взято погектарний принцип обчислення обсягу державних заготівель, який ще більше диференціював норми продажу продуктів відповідно до спеціалізації господарств. Цим самим рішенням було визначено методику формування зональних цін, які повинні були компенсувати витрати колгоспів, стимулювати зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції і створення необхідних умов для розширення виробництва¹⁶.

Виходячи з цього, Рада Міністрів УРСР постановою від 31 липня 1958 р. затвердила нові закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, що реалізувалась державі колгоспами та населенням, диференційовані по зонах в залежності від якості та термінів реалізації. Одночасно вводились виплати колгоспами авансу в рахунок поставок в розмірі 20-25% їх закупівельної вартості¹⁷.

Нові закупівельні ціни були економічно обґрунтовані. В їх основі лежала середньозональна собівартість продукції кожного виду. Вони встановлювались з таким розрахунком, щоб компенсувати виробничі витрати більшості колгоспів і отримати необхідні накопичення. Нові ціни також дозволяли державі отримувати частку чистого прибутку, що накопичувався в колгоспах, які знаходились в кращих природнокліматичних умовах. В Україні встановлювались такі закупівельні ціни на зернові культури (за 1 центнер): пшениця м'яка та просо – 6,7 крб., жито – 6,4 крб., овес – 4,5 крб. ячмінь кормовий – 5,2 крб. (у цінах 1961 р.). В залежності від природноекономічних умов, було визначено 4 цінових зони¹⁸. Нижчі ціни встановлювались для колгоспів I зони, де умови для виробництва зерна були найбільш сприятливі. До IV зони відносились гірські, передгірські і поліські райони, де умови для вирощування зерна були найгірші, тому і ціни тут встановлювались значно вищі, ніж для I зони. На пшеницю м'яку вони були вищими на 28,8%, жито – 38%, просо – 30,7%, овес – 28%, ячмінь кормовий – на 47 %. Зрозуміло, що з колгоспів II, III та IV зони в державну казну надходив менша частка чистого доходу, ніж з колгоспів I зони. Здавалося б, що такий розподіл був логічним за своїм змістом, оскільки враховував регіональні природні відмінності. Проте і тут не обійшлося без плутанини. При диференціації цін багато областей були віднесені не до однієї, а до двох (Луганська, Вінницька, Хмельницька, Харківська, Чернігівська, Житомирська, Львівська, Рівненська, Волинська) і навіть до трьох (Київська та Черкаська) зон.

Проте загалом нова система ціноутворення була прогресивнішою в економічному плані. Більше того, вона забезпечувала кращі умови для розвитку тваринництва. До цього м'ясне тваринництво було завідомо збиткове. Якщо закупівельна ціна коливалась в межах 610 крб. за 1 ц яловичини¹⁹, то собівартість продукції помітно їх перевищувала. Так собівартість 1 ц яловичини в 1956 р. становила 847, 3 крб., в 1957 р. – 922 крб., в 1958 р. – 964,6 крб.²⁰.

Попри цінову невідповідність, яка ще деякий час існувала в системі заготівель, все ж здобутки були очевидними. Протягом цього періоду ціни на худобу і птицю, що реалізувались колгоспами по обов'язкових поставках, підвищувались більше, ніж в 5,5 рази, на овочі - на 25-40%²¹. В зв'язку зі зменшенням норм обов'язкових поставок колгоспи і колгоспники отримали можливість реалізувати більшу частину продукції по цінах колгоспного ринку. В результаті цього селяни України за 1958 рік одержали прибутків на суму 800 млн.крб.²².

Проблеми однак продовжували існувати. Прославлений механізатор з Кіровоградщини О.Гіталов на XXI з'їзді КПРС говорив про значний розрив між виробництвом сільгосппродукції та технічною базою заготівельних органів. Він відзначив, що відчутні втрати сільськогосподарської продукції, які виникали при цьому, працівники заготівельних органів легко перекладали на плечі колгоспів, які несли значні матеріальні збитки. Однак М.Хрущов не знайшов нічого кращого, ніж з гумором відповісти: "З такими труднощами значно простіше впоратись, аніж при нестачі виробництва продуктів харчування"²³. Проте згодом спільною постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 25 лютого 1961 р. "Про перебудову та покращення організації державних заготівель сільськогосподарських продуктів" було встановлено, що надалі закупівлі повинні проводитись шляхом контрактації з використанням типового договору, яким визначались об'єми та якість заготівельної продукції, терміни її реалізації, умови доставки та прийому, ціни і порядок розрахунків, взаємна матеріальна відповідальність сторін²⁴.

Проведення комплексу заходів щодо підвищення рівня технічного забезпечення сільського господарства, культури землеробства, організаційно-господарського зміцнення

.....
колгоспів дозволило в другій половині 50-х рр. досягти певного збільшення урожайності найважливіших сільськогосподарських культур.

Слід однак зазначити, що особиста зацікавленість місцевого партійного керівництва за будь-яку ціну виконати, а ще краще перевиконати план, нехай і на шкоду справі, продовжував брати верх. Це призвело до того, що в багатьох колгоспах укорінялась антидержавна практика отримання насіннєвої позики або купівлі насіння з державних ресурсів, тоді як кожне господарство повинне було мати власне сортове насіння в необхідній кількості. Широкого розмаху набуло явище, коли районні керівники, намагаючись вибитись у передовики, змушували господарства для перевиконання взятих зобов'язань здавати в рахунок плану насіннєве зерно, хоч невдовзі самі ж змушені були купувати насіннєвий матеріал за значно вищими цінами, оскільки свій продали як просту товарну пшеницю.

До участі у виконанні планів хлібозаготівель залучались навіть дослідні та навчальні господарства. Щоправда, вони повинні були продавати державі лише ту кількість зерна та сільгосппродукції, що передбачалась планами. Місцевим органам влади заборонялось доводити їм додаткові завдання продажу державі продукції. В доповідній записці секретареві ЦК КПУ М.Бурковському в.о. міністра сільського господарства І.Зоріна 18 липня 1962 р. повідомляла, що в ряді областей цей порядок грубо порушується. За вказівками Луганського та Сумського обкомів та облвиконкомів, були незаконно доведені до обласних дослідних станцій додаткові завдання по продажу зерна державі²⁵.

Це призводило до того, що господарства залишались практично без зернових кормів, а вже в 1964 р. до появи збиткових сільськогосподарських дослідних станцій, в тому числі Закарпатської області - 73 тис.крб., Одеської - 64 тис.крб., Чернігівської - 155 тис. крб. інших. Загальна сума збитковості дослідних установ становила 509 тис. крб.²⁶.

Проведені заходи по вдосконаленню економічних зв'язків сільського господарства із сферою заготівель, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції мали позитивне значення для стимулювання виробничого процесу. Слід однак зазначити, що досвід функціонування цієї системи протягом 1958 - першої половини 1960 рр. показав, що відносини між цими сферами не були врегульовані. В умовах розвитку госпрозрахункових відносин відсутність юридично зафіксованих договірних зобов'язань продовжувала негативно впливати на фінансове становище колгоспів.

Сільське господарство несло на собі постійний тягар заготівель, планів, податків. Проблеми, що перманентно виникали перед колгоспами, практично вирішувались самотужки. Тому нові суспільно-політичні та економічні умови, що склались в кінці 50-х - першій половині 60-х рр., дали лише потужний імпульс для розвитку сільськогосподарського виробництва, але кардинально ситуацію так і не змінили.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи. 1946 - 1980 - ті рр. //Україна крізь віки. - К., 1999; 2. Кульчицький С.В. Спроби реформ (1956-1964)// Український історичний журнал. -1998. -№3. -С. 120-129; 3. Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ століття: (Українське село: поступ, сподівання, тривоги). -К., 1995; 4. Завальнюк О.М., Рибак І.В. Новітня аграрна історія України. -Кам'янець-Подільський, 2004; 5. Лубко І.М. Спроби організаційно-економічного подолання кризи колгоспного виробництва в середині 50 х - на початку 60-х рр.// Український селянин: Збірник наукових праць - Черкаси, 2002. -Вип.5. - С.116-119; Її ж. Спроби аграрних перетворень М.С.Хрущова та їх вплив на українське село (1953-1964 рр.) //Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. істор. наук.(Донецький національний університет). -Донецьк, 2002; 6. Романюк І.М. М.С.Хрущов і система планування сільського господарства України на початку 1950-х років// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Вип. III. Серія: Історія: Збірник наукових праць. -Вінниця, 2001. -С. 131-134; Його ж. Перебудова системи управління сільського господарства України (1959 р.) //Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. Вип.. 16.-- К., -Донецьк, 2001. -С. 156-160; 7. История социалистической экономики СССР. В 7 т. -М., 1980. -Т.VI. -С.408; 8. Малофеев А.К. История ценообразования в СССР (1917-1963). -М., 1964.-С.268; 9. Развитие социалистической экономики СССР в послевоенный период.-- М., 1965. -С.292; 10 Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України). -Ф.І. -Оп.24. -Спр. 1539. -Арк.30; 11. История социалистической экономики СССР. Т.VI -С.408; 12. Завальнюк О.М., Рибак І.В. Новітня аграрна історія України. -Кам'янець-Подільський, 2004. -С.175; Панченко П.П, Марчук В.А. Аграрна історія

України. - К., 2000. -С. 232; 13. КПРС в резолюціях, рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Вид. 8-е, доп. і випр. -К., 1980. -Т.6. -С.393; 14. История социалистической экономики СССР. Т.VI - С.409; 15. КПРС в резолюціях... -К., 1981. -Т.7. - С.318-325; 16. Там само. -С. 323, 324; 17.Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. -К., 1958. -№7. -С.86; 18.Собрание постановлений правительства СССР. -М., 1958. -№ 11. - С.282; 19.Довідник про новий порядок, ціни та умови заготівель сільськогосподарських продуктів. /Міністерство сільського господарства УРСР. -К., 1958. -С.48; 20.Сельское хозяйство СССР: Статистический сборник. -М., 1960.-С 407; 21. Історія селянства Української РСР. В 2-х т. -К., 1967. -Т.2. -С.413; 22. Позачерговий ХХ з'їзд Комуністичної партії України 16-17 січня 1959 р. Матеріали з'їзду.-К., 1959. -С.40, 23. Внеочередной ХХІ съезд Коммунистической партии Советского Союза. 27 января - 5 февраля 1959 г.:Стенографический отчет. - М., 1959. -Т. 1-2. - С.514; 24. Собрание постановлений правительства СССР. -М., 1961. -№4 -С.21; 25. ЦДАГО України. -Ф.1. -Оп. -80. -Спр.1296. -Арк.37, 26. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі -ЦДАВО України). -Ф.27- Оп. 20. -Спр. 1735. -Арк.78.

В.М. Вовк

ПОБУТ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В 1950-80-Х РР. ХХ СТ.

В основі нашого дослідження є спроба аналізу основних аспектів побуту міського населення Наддніпрянщини в 1950-80-ті рр. ХХ ст., простежити умови їх життя, особливості задоволення потреб в харчуванні, житлі, одязі тощо. Слід зазначити, що побутова історія мало цікавила істориків радянського періоду і хоч в умовах незалежної України склалися сприятливі умови для її розвитку, ситуація мало змінилась, дослідники недостатньо звертаються до питань, пов'язаних з щоденним життям простих людей. Тому відсутні монографії, наукові статті, які б розглядали цю проблему. Окремі факти, що стосуються побуту населення міст Наддніпрянщини можна відшукати в праці Л. Вітрук, зокрема, автор подає відомості про соціальну політику уряду Радянської України в 60-80-х рр. ХХ ст., а також комплексно аналізуються доходи трудящих та їх житлово-побутові умови. На жаль, в монографії домінують факти, що ілюструють життя мешканців мегаполісів, а трудящим невеликих міст майже не приділено уваги, що, на наш погляд, не дає змоги об'єктивно висвітлити побутові умови жителів тогочасного міста, оскільки добробут тих, хто проживав у невеликих містах, був менш задовільним.¹

В книзі Г. Олейниченка подано матеріал, що дає різко негативну характеристику побутових умов мешканців "хрущовок," порівнюючи їх з більш комфортними будинками пізніших часів. Як вважає автор, причина зменшення темпів житлового будівництва базується на тому, що поліпшилась якість квартир і їх планування, внаслідок чого "кожен метр квадратний став дорожчим, що й призвело до зменшення об'ємів будівництва." Варто відзначити, враховуючи час написання книжки, наявність цензурних обмежень; щодо наведених в ній фактів слід відноситись критично. Це передусім стосується порівняння рівня задоволення матеріальних і духовних потреб населення США і Радянської України. З розповідей дослідника випливає, що в США і її сателітів багато бездомних, безробітних, які жили в жебрацький спосіб, не мають змоги читати багато книжок через засилля цензури тощо. Водночас радянські українці щасливо живуть завдяки турботі комуністичної партії та уряду. Автор оповідає лише про досягнення і перемоги, майже нічого не говорячи про недоліки в організації побутових умов громадян, в забезпеченні їх водою, їжею, одягом, а також замовчуючи той факт, що і в УРСР багато книг теж "зникали з прилавків," бо були "неугодними" для радянської правлячої еліти.²

З відновленням незалежності України значно послабилась цензура і науковці стали писати дещо вільніше. На особливу увагу заслуговує праця В. Барана і В. Даниленка, що містить відомості стосовно рівня забезпечення трудящих житлом та змін в побуті українців у зв'язку з реформами М. Хрущова³.

Відновити реальну картину щоденного побуту простого міського українця, вільну від політизованих схем і штампів, можна лише на основі об'єктивності, завдяки вивченню архівних джерел. Відомості про побут жителів міст Наддніпрянщини містяться в протоколах